

Марина Ткачук

(Національний університет «Кієво-Могилянська академія»)

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ ПРОЕКТ «КІЇВСЬКА ДУХОВНА АКАДЕМІЯ В ІМЕНАХ: 1819–1924»: ВІД ЗАДУМУ ДО РЕЗУЛЬТАТІВ

Чи не найсуттєвішою з рис успішного сучасного університету є органічне поєднання устремління в майбутнє з уважним і дбайливим ставленням до минулого. Це й не дивно, адже університет, який не шанує своєї історії, не має ґрунту і перспектив для динамічного розвитку. Таке усвідомлення супроводжує НаУКМА від початків відродження славетної Київської академії, яка нині сягнула свого 400-річчя. Переконливим свідченням цього є наймасштабніший із наукових проєктів Могилянки 1990-х – ідеться про підготовку до друку енциклопедії «Кієво-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст.»¹, ініційовану першим президентом НаУКМА Вячеславом Брюховецьким і здійснену авторським колективом на чолі з істориком КМА Зоєю Хижняк. Розбудовуючи на пострадянських теренах український університет нового ґатунку, запроваджуючи систему liberal arts education, інноваційні бакалаврські та магістерські програми, утверджуючи нормативність світових освітніх і наукових стандартів, наш університет одночасно вивчав історію і спадщину Кієво-Могилянської академії, відроджував і осучаснював її традиції, відтворював життєвий шлях та діяльність її викладачів та вихованців. Видання в 2001 р. згаданої енциклопедії, присвячене 10-річчю відродження КМА, стало етапної подією і в цих історичних студіях, і в житті університету. Але вже тоді, на початку 2000-х, було зрозумілим, по-перше, що завершено лише початковий етап у вивченні могилянської минувшини, і попереду ще величезне поле для дослідницької роботи, а по-друге, що цілісне наукове дослідження історії Київської академії неможливе без спеціальної й систематичної реконструкції історії та спадщини безпосередньої наступниці КМА – Київської духовної академії (1819–1924).

Однак, зважаючи на потужність зусиль, докладених протягом радянської доби, аби вичавити з актуальної культурної пам'яті й саму КДА, затавровану як «заповідник мракобісся», і її випускників, безжально пере-

¹ Див.: Кієво-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст. : Енцикл. вид. / упоряд. З. І. Хижняк; за ред. В. С. Брюховецького. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2001. – 736 с.; 290 іл.

мелених жорнами «войовничого атеїзму», сподіватися на швидку реалізацію цього завдання, на жаль, не доводилося. Знадобилося кілька десятиліть, аби в результаті дослідницької роботи переважно українських гуманітаріїв Київська духовна академія перестала бути тією суцільною terra incognita, якою видавалася на початку 1990-х. Тож лише влітку 2012 р. наш університет узявся за реалізацію нового масштабного наукового проекту, що мав за мету комплексне міждисциплінарне дослідження освітньої, наукової і культурно-просвітницької діяльності КДА крізь призму вивчення життя й творчості її видатних викладачів і вихованців та втілення здобутих результатів у підготовленій до друку енциклопедії «Київська духовна академія в іменах: 1819–1924».

У чому, власне, полягав задум цього проекту й чому з усіх можливих ракурсів дослідження історії та спадщини КДА було обрано саме ракурс біографістики? Відповідь на це запитання стане зрозумілою, якщо взяти до уваги прагнення до розкриття людського виміру історії, що є однією з суттєвих прикмет антропологічного (по суті, гуманістичного) повороту в сучасній історичній свідомості – повороту, до якого дедалі виразніше прилучається українська гуманітаристика. Глибоке переконання в тому, що, кажучи словами Поля Рікера, «те, що історія хоче пояснити и зрозуміти... – це люди», що минуле, яке вона вивчає – це «людське минуле»¹, цілком природно концентрує дослідницьку увагу на головному діячеві, який ще донедавна залишався в тіні великих історичних подій і зрушень, – на особистості, на поясненні логіки людських вчинків і факторів, що їх зумовлювали, на усвідомленні унікальності кожної з людських доль, які утворюють «живі клітини» історії. Варто зазначити, що у світлі цього цілком умотивованого прагнення повернути історії «людське обличчя», вплести в її тканину життєсвіт безпосередніх творців і учасників, перед українськими гуманітаріями (незалежно від їхніх безпосередніх спеціальностей і спеціалізацій) відкривається по-справжньому незоре поле для досліджень. Адже саме цей, людиномірний, аспект осмислення культурних і суспільних процесів, що відбувалися на вітчизняних теренах, до недавніх часів перебував поза фаховою увагою, перейнятою конструюванням «єдино правильної» моделі минулого – без «незручних» періодів, напрямів, течій, мислителів і діячів.

Як уже було щойно зазначено, саме до таких обійдених увагою сегментів вітчизняної історії ще донедавна належала і спадщина Київської духовної академії – видатної освітньої і наукової інституції, чий внесок у скарбницю культури сьогодні беруться оспорювати хіба що упереджені дилетанти. Однак якщо в осягненні окремих «сюжетів», пов'язаних

¹ Рікер П. Історія та істина / Пер. з фр. В. І. Шовкун; наук. ред. Т. С. Голіченко. – К.: КМ Academia; Пульсари, 2001. – С. 36.

з історією та спадщиною КДА, зроблено доволі виразні кроки, то по статі переважної більшості її видатних вихованців досі залишаються невідомими не лише широкому загалові, а й навіть фахівцям. Не меншою мірою це стосується і визначних професорів – богословів, філософів, істориків Церкви, які й досі перебувають переважно у затінку власних творів, що розглядаються як така собі «ідейна даність», позбавлена авторства і живого людського подиху. Уявлення дослідників про цих осіб у кращому разі обмежуються біографічними відомостями, вміщеними в некрологах. Що ж до тих вихованців і викладачів КДА, яким судилося сповна зазнати «принад» радянського атеїзму, то більшість їх було позбавлено права і на життя, і на посмертну згадку. Тож чи варто дивуватися, що сучасна наука й досі задовольняється фрагментарними, суперечливими, а подеколи й відверто хибними відомостями, які стосуються тих, хто уособлював славетну Київську академію протягом ХІХ – початку ХХ ст.?

Слід зазначити, що ідея подивитися на історію Київської духовної академії крізь призму вивчення життя і творчості її видатних діячів не є новою, адже вона зародилася ще на початку ХХ ст. Її авторство належить ректору КДА у 1898–1902 рр. єпископу Димитрію (Ковальницькому, 1839–1913)¹, який відіграв величезну, до сьогодні належним чином не оцінену, роль в активізації наукових досліджень з історії Київської Академії. 26 вересня 1901 р. на засіданні Ради КДА він уперше порушив питання про необхідність «надлежащего обсуждения вопроса о достойном праздновании трехсотлетнего юбилея»² Академії (1915 р.), звернувши увагу на фаховий і моральний обов'язок ученої корпорації увиразнити світові «образ Матери во весь ее трехвековой рост, и придать ему ту выразительность в великих и малых чертах, для которой дает обильный жизненный материал ее многосодержательное прошлое – чтобы она, Богоявленная братская школа – Коллегия – Академия – Духовная Академия, древняя годами, но не дряхлая жизнью, феникс самообновлявшийся, не раз буквально из пепла возрождавшийся, явилась пред взорами просвещенных людей окруженная ореолом, как светоч, одно время единственный, осиявавший и жививший всю Россию светом высшего знания...»³.

На тому ж засіданні єпископ Димитрій ініціював розробку двох наукових проектів – самостійних і самоцінних, але водночас важливих з точки зору підготовчої роботи для створення повної і цілісної історії Київської академії. Перший із них стосувався підготовки до друку

¹ Помер у сані архієпископа Херсонського та Одеського.

² Извлечение из протоколов Совета Киевской духовной академии за 1901–1902 учебный год. – К.: Тип. И. И. Горбунова, 1902. – С. 64.

³ Там само. – С. 64–65.

максимально повного зібрання історичних документів, що висвітлюють життя і діяльність Академії. Результатом реалізації цього багаторічного проекту стало видання у 1904–1915 рр. десяти фундаментальних томів (в 11 книгах) «Актів и документов, относящихся к истории Киевской Академии»¹, упорядкованих професорами КДА Миколою Петровим (1840–1921) і протоієреєм Федором Титовим (1864–1935)². Другий проект передбачав упорядкування і видання «Биографического словаря», під яким єпископ Димитрій розумів академічний синодик із розташованими за хронологією «краткими биографическими сведениями о лицах, вечно памятных Академии и поминаемых Академией»³. Одним із перших кроків у реалізації цього проекту стало надруковане в найближчому номері академічного журналу звернення до всіх небайдужих із проханням надсилати до КДА будь-які біографічні відомості щодо її професорів і вихованців, документи, листи, конспекти, спогади тощо⁴.

Протягом подальших років ідея словника-синодика набувала певних модифікацій, трансформувавшись, зрештою, наприкінці 1900-х у задум видання повного біографічного словника колишніх вихованців Академії з часів її перетворення на КДА⁵. Підготовкою словника до друку опікувався професор протоієрей Федір Титов, за ініціативи якого у квітневому номері «Трудов Киевской духовной академии» за 1910 р. було опубліковане датоване 25 березня того ж року ще одне звернення від імені КДА

¹ Див.: Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. Отд. II (1721–1795 гг.). – Т. 1 (1721–1750 гг.). Ч. I / Со введ. и прим. Н. И. Петрова. – К.: Тип. И. И. Чоколова, 1904. – XXXII, 463 с.; Ч. 2. Приложения. – К.: Тип. И. И. Чоколова, 1904. – XXI, 508 с.; Т. 2 (1751–1762 гг.) / Со введ. и прим. Н. И. Петрова. – К.: Тип. И. И. Чоколова, 1905. – XXXVII, 533 с.; Т. 3. Царствование Екатерины II (1762–1795 гг.): Киевский митрополит Арсений Могилянский (до 1770 г.) / со введ. и прим. Н. И. Петрова. – К.: Тип. И. И. Чоколова, 1906. – XXXIV, 574 с.; Т. 4. Царствование Екатерины II (1762–1795 гг.): Киевский митрополит Гавриил Кременецкий (1770–1783 гг.) / Со введ. и прим. Н. И. Петрова. – К.: Тип. И. И. Чоколова, 1907. – XXXV, 393 с.; Т. 5. Царствование Екатерины II (1762–1795 гг.): Киевский митрополит Самуил Миславский (1783–1795 гг.) / Со введ. и прим. Н. И. Петрова. – К.: Тип. И. И. Чоколова, 1908. – XLI, 637 с.; Отд. III (1796–1869 гг.). – Т. 1 (1796–1803 гг.) / С предисл., введ. и прим. проф. прот. Ф. И. Титова. – К.: Тип. И. И. Чоколова, 1910. – LV, 792 с.; Т. 2 (1804–1808 гг.) / с предисл., введ. и прим. проф. прот. Ф. И. Титова. – К.: Тип. И. И. Чоколова, 1911. – CXXXIII, 666 с.; Т. 3. (1809–1812) / с предисл., введ. и прим. проф. прот. Ф. И. Титова. – К.: Тип. И. И. Чоколова, 1912. – CLXXVIII, 914 с.; Т. 4 (1813–1819 гг.) / С предисл., введ. и прим. проф. прот. Ф. И. Титова. – К.: Тип. И. И. Чоколова, 1913. – XCVIII, 944 с.; Т. 5 (1823–1869 гг.) / С предисл., введ. и прим. проф. прот. Ф. И. Титова. – К.: Тип. И. И. Чоколова, 1915. – XXVI, 828 с.

² Видання вийшло без актів і документів XVII – початку XVIII ст., упорядкуванням яких займався професор Степан Голубев (1848–1920), котрий, на жаль, не завершив підготовку до друку своєї частини.

³ Извлечение из протоколов Совета Киевской духовной академии за 1901–1902 учебный год. – С. 70.

⁴ Див.: К приближающемуся трехсотлетию юбилею Киевской духовной академии // Труды Киевской духовной академии. – 1901. – № 11. – С. XII.

⁵ Див.: От Киевской духовной академии // Там само. – 1910. – № 4. – С. I.

«с покорнейшей просьбою ко всем бывшим воспитанникам Академии (с 1819 года), их родственникам, друзьям и знакомым, равно как и ко всем вообще почитателям Киевской духовной академии и любителям духовного просвещения, о доставлении всех материалов, имеющих такое или иное отношение к истории Киевской духовной академии как за все время ее существования, так и, в особенности, за время с 1819 года»¹. Наприкінці березня 1910 р. КДА розпочала широку розсилку (по єпархіях, духовних навчальних закладах, домашніх адресах випускників тощо) укладених професором Титовим і виготовлених друкарським способом анкет, що мали точніше зорієнтувати небайдужих щодо переліку відомостей, необхідних для зазначеного біографічного словника. Протягом наступних років на заклик КДА й особисто Ф. І. Титова відгукнулося чимало вихованців з усіх кутків Російської імперії та з-за кордону, які надсилали заповнені анкети, послужні списки, біографічні статті, спогади, листи, некрологи, фотографії та інші матеріали, потрібні для підготовки словника. Такі надходження тривали аж до 1917 р., хоча левову їхню частку було отримано вже до 1914 р. Більш того, є певні підстави вважати, що в березні 1914 р. у друкарні Києво-Печерської лаври було здійснено набір перших словникових статей². Однак так само є чимало підстав для висновку, що підготовку власне тексту словника до друку на той момент не було ані завершено, ані навіть як слід розпочато. Одночасна завантаженість упорядкуванням і виданням «Актів и документов» (у 1910–1915 рр. саме виходив друком доручений Титову п'ятитомний «відділ», що охоплював матеріали 1796–1869 рр.), підготовкою фундаментальних праць з історії Київської академії (з весни 1914 р. до квітня 1915 р. тривав друкарський набір однієї з них – «Исторической записки», що здійснювався паралельно із написанням тексту і приміток³) та друкарні Києво-Печерської лаври (набиралася у 1910–1914 рр.⁴), безпосередня участь у підготовці

¹ Див.: От Киевской духовной академии // Там само. – 1910. – № 4. – С. 1.

² Див.: Ульяновский В. И. «Академический портрет»: Коллективный образ Киевской духовной академии в индивидуальных судьбах ее питомцев 1819–1920-х гг. // Биографический словарь выпускников Киевской духовной академии: 1819–1920-е гг.: Материалы из собрания проф. протоиерея Ф. И. Титова и архива КДА: В 4 т. / Сост. В. И. Ульяновский. – Т. 1. – К.: Изд. отдел УПЦ, 2014. – С. 13–15.

³ Друк цієї праці, що мала на меті висвітлити історію Київської Академії з часів братства до 300-річного ювілею, довелося припинити наприкінці шостого розділу, присвяченого історії КДА 1819–1869 рр. Решту тексту (три розділи) написано не було. Набрані частини праці (окрім приміток) вийшли під назвою «Стара вища освіта в Київській Україні XVI – початку XIX в.» у Києві лише 1924 р. за підтримки ВУАН. У повному вигляді набрану в 1914–1915 рр. частину тексту представлено у виданні: Императорская Киевская Духовная Академия в ее трехвековой жизни и деятельности (1615–1915 гг.): Историческая записка / Сост. Ф. Титов, прот.; предисл., примеч., прилож. В. Заев, прот.; В. И. Ульяновский. – К.: Гопак, 2003. – СХХVIII, 560 с.

⁴ Дві частини набраного тексту (так само не доведеного до закінчення) було оприлюднено у 1916 і 1918 рр. (див.: Титов Ф. И., прот. Типография Киево-Печерской Лавры.

канонізації вихованців Києво-Могилянської академії єпископа Белгородського Йоасафа (Горленка) в 1911 р. та митрополита Тобольського Павла (Конюскевича) (його канонізацію планували на 1915 р., але відклали через воєнні умови; прославлений у 1984 р.), повсякденні викладацькі та священницькі обов'язки, активна співпраця із військовим відомством у роки Першої світової війни, буремні революційні часи і вимушена еміграція¹, брак доступу до власного архіву – ось ті обставини, які пояснюють, чому Ф. І. Титов, що цілком не дивно, так і не зміг, на жаль, реалізувати задум «Биографического словаря»².

Ідею біографічного видання, присвяченого Київській Академії, було відроджено лише в 1990-х і втілено у згаданій вище енциклопедії «Києво-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст.», що містить першу спробу стислого систематизованого викладу відомостей про життєвий шлях та діяльність вихованців і діячів КМА. Двотомна енциклопедія «Київська духовна академія в іменах: 1819–1924»³, видання якої присвячене 400-річному ювілею Київської Академії, продовжує традицію систематичного вивчення життя і творчості її видатних діячів, відроджену в НАУКМА, й увиразнює перший досвід сучасної наукової реконструкції діяльності та звершень Київської духовної академії (1819–1924), здійсненої крізь призму вивчення життя і творчості її видатних викладачів та вихованців.

За своїм концептуальним задумом енциклопедія «Київська духовна академія в іменах: 1819–1924» суттєво відрізняється і від енциклопедії «Києво-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст.», і від «Биографического словаря», підготовкою якого опікувався у передреволюційні

Исторический очерк. (1606–1616–1916 гг.). – Т. 1. – К.: Тип. Киево-Печер. Успен. лавры, 1916. – 506 с.; Т. 1. Приложения. – К.: Тип. Киево-Печер. Успен. лавры, 1918. – 562 с.). Третью частину зброшуровано і випущено у світ 1924 р. (див.: *Титов Хв.* Матеріали до історії книжкової справи на Україні в XVI–XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків. – К., 1924. – 18, 546 с.).

¹ Ф. Титов залишив Київ 21 грудня 1918 р. На початку 1919 р. він емігрував до Константинополя; з листопада 1919 р. до кінця життя мешкав у Королівстві Сербів, Хорватів і Словенців.

² Спробою певним чином компенсувати цю втрату є розпочате в 2014 р. видання: *Биографический словарь выпускников Киевской духовной академии: 1819–1920-е гг.: Материалы из собрания проф. протоиерея Ф. И. Титова и архива КДА: В 4 т. / Сост. В. И. Ульяновский. – Т. 1: А–Й. – К.: Изд. отдел УПЦ, 2014. – 576 с.; Т. 2: К–П. – К.: Изд. отдел УПЦ, 2015. – 624 с.* Попри респектабельність зазначеного видання, покладений у його основу принцип еkleктичного подання різнорідних підготовчих матеріалів до словника справляє дещо суперечливе враження і не дає цілісного уявлення про постаті та долі його персонажів. Крім того, треба зазначити, що вміщені у словнику додаткові біографічні довідки, які не належать до матеріалів із фонду Ф. Титова чи архіву КДА, мають здебільшого побіжний характер і містять, на жаль, непоодинокі помилкові відомості.

³ Див.: *Київська духовна академія в іменах: 1819–1924: Енциклопедія: В 2 т. / Упоряд. і наук. редактор М. А. Ткачук; відп. ред. В. С. Брюховецький. – Т. 1: А–К. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. – 740 с.* Видання другого тому енциклопедії (Л–Я) заплановане на 2016 р.

роки професор протоієрей Федір Титов. Зокрема енциклопедія, видана в 2001 р., містить близько 1500 статей, присвячених надзвичайно різним за своєю значущістю особам, тією чи тією мірою причетним до діяльності КМА. Прагнення бодай зафіксувати їхні імена зумовило «різнокаліберність» представлених постатей (дехто потрапив на сторінки енциклопедії лише на тій підставі, що його ім'я згадано, наприклад, у листі якогось із могилянців) і різний формат уміщених статей (поряд із достатньо інформативними трапляються й такі, що складені з кількох речень). Доволі специфічним був і підхід, запропонований Федором Титовим: «дійовими особами» його словника мали стати виключно випускники КДА, що значно звужувало евристичний потенціал цього біографічного проекту та його роль у підготовці цілісної історії Академії.

Задум, реалізований у енциклопедії «Київська духовна академія в іменах: 1819–1924», полягав у підготовці повноформатних біографічних статей, присвячених найпомітнішим постатям, чие життя і діяльність пов'язані з КДА. Тож до переліку осіб, охоплених у цій енциклопедії, ввійшли митрополити Київські та Галицькі – патрони КДА, її ректори, інспектори, переважна більшість професорсько-викладацького складу та деякі співробітники, а також різні категорії колишніх студентів і випускників (ієрархи Православних Помісних Церков, державні діячі, духовенство, викладачі духовних та світських навчальних закладів, науковці, діячі освіти та культури тощо).

Першим кроком у роботі над енциклопедією, що розпочалась у червні 2012 р. і здійснювалась за безпрецедентно стислий термін, стало формування упорядником на підставі документів, що зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (ф. 711 – Київська духовна академія) та Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ф. 160 – колекція рукописів Київської духовної академії; ф. 175 – особовий фонд Федора Титова), а також друківаних документальних джерел, списку вихованців КДА від першого (1819–1823) до останнього повноцінного випуску (1914–1918). Крім того, на підставі архівних джерел було укладено максимально повні списки студентів, які навчались у Київській духовній академії в 1915–1919 рр. та у її безпосередній наступниці – Київській православної богословській академії (КПБА) в 1920–1924 рр. Їхні зведені алфавітні переліки (із зазначенням років навчання) вміщено у додатках до другого тому енциклопедії. Особливу увагу довелося приділити вкрай трудомістким пошукам по батькові випускників і студентів КДА¹, що суттєво збільшило обсяг архівної дослідницької роботи, однак сприяло адекватнішій ідентифікації

¹ У «курсівих» списках абітурієнтів, студентів, випускників КДА зазвичай зазначали лише прізвища та імена.

осіб (у тому числі з однаковими прізвищами та іменами) та відбору персоналій для енциклопедичних статей.

Уже на етапі підготовки словника до енциклопедії (вересень – грудень 2012 р.) підтвердилося попереднє припущення упорядника щодо максимальної ефективності саме міждисциплінарних досліджень за участю гуманітаріїв різного профілю¹. Тож до підготовки енциклопедичних статей, що розпочалася в січні 2013 р., було залучено як знаних, так і молодих фахівців з історії, археографії та джерелознавства, філософії, педагогіки, релігієзнавства, богослов'я, філології, чії наукові зацікавлення безпосередньо чи опосередковано стосуються Київської академії та пов'язаних із нею діячів. На відміну від енциклопедії «Києво-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст.», у написанні якої взяло участь 105 осіб, до авторського колективу енциклопедії «Київська духовна академія в іменах: 1819–1924» увійшло всього 19 осіб, що, звісно, суттєво збільшило обсяг навантаження декого з учасників проекту², однак уможливило ефективну координацію підготовки статей та інтенсивних архівних студій.

Міждисциплінарний характер дослідження, передбаченого енциклопедичним проектом, зумовив необхідність комплексного застосування загальнонаукових і спеціальних (історичних, джерелознавчих, герменевтичних, культурологічних, компаративістських та ін.) методик, реалізованих на засадах об'єктивності та системності. Реконструкція життя і творчості викладачів і вихованців КДА–КПБА здійснювалася на підставі археографічних, історіографічних, біографічних, бібліографічних, текстологічних досліджень. Важливою складовою методологічного інструментарію учасників проекту стали просопографічний аналіз та мікроаналіз як методики, ефективні для вивчення життєвих стратегій особистостей і малих соціальних груп.

Слід особливо зазначити фундаментальну роль пошуку і вивчення архівного матеріалу, опублікованих документальних джерел, дослідницької літератури, епістолярію, мемуарів, церковної періодики тощо, які тривали на всіх етапах виконання енциклопедичного проекту³. Зокрема,

¹ Безпосередня підготовка словника до енциклопедії «Київська духовна академія в іменах: 1819–1924» здійснювалася упорядником та заступником голови редколегії Мариною Ткачук, членами редколегії Максимом Яременком та Сергієм Головащенко. Значну архівну роботу на цьому етапі виконали та координували Марина Ткачук і Людмила Пастушенко.

² Серед найактивніших авторів біографічних статей, що ввійшли до енциклопедії, – Марина Ткачук (212 статей), Світлана Кузьміна (182 статті), Володимир Бурега (82 статті), Максим Яременко (52 статті), Андрій Стародуб (33 статті), Людмила Пастушенко (25 статей).

³ Особливо активну участь у систематичній архівній та бібліографічній роботі в рамках проекту, що здійснювалася під керівництвом Марини Ткачук, узяли Ярина Юринець, Надія Ткачук (Моршна), Людмила Пастушенко, Ганна Шеляг, Оксана Торган, Олександра Саковська.

значний обсяг пошукової роботи було здійснено в Центральному державному історичному архіві України, м. Київ, Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського¹, Державному архіві м. Києва, Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України. У процесі роботи було віднайдено та опрацьовано чимало слідчих справ репресованих діячів КДА у фондах Галузевого державного архіву Служби безпеки України та Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Працюючи над окремими енциклопедичними статтями, їхні автори залучали також документи державних архівів Київської, Житомирської, Чернігівської, Черкаської, Одеської та ін. областей. Важливі біографічні матеріали щодо вихованців КДА було розшукано в архівних установах Москви (Государственный архив Российской Федерации, Российский государственный архив литературы и искусства, Научно-исследовательский отдел рукописей Российской государственной библиотеки), Санкт-Петербурга (Российский государственный исторический архив, Отдел рукописей Российской национальной библиотеки, Санкт-Петербургский филиал Архива Российской академии наук), Варшави (Archiwum akt nowych, Archiwum Warszawskiej metropolii prawosławnej), Праги (Národní archiv v Praze), Белграда (Архив Православног богословског факултета у Београду) та ін.

Слід віддати належне тій суттєвій допоміжній ролі, яку відіграло в роботі над енциклопедією вивчення матеріалів до згаданого вище «Биографического словаря выпускников Киевской духовной академии», що зберігаються в особовому фонді Ф. І. Титова в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ф. 175, № 1101–2336). Разом із тим, у процесі біографічних досліджень, здійснених виконавцями проекту, з'ясувалося, що зазначені матеріали, які охоплюють лише близько третини випускників, хибують на фрагментарність, строкатість, подекуди неточність (зокрема й щодо зазначених вихованцями власних публікацій, назви яких у багатьох випадках відтворено доволі приблизно, не кажучи вже про відсутність належного бібліографічного опису). Що ж до осіб, які навчались у КДА між 1819–1869 рр. і померли переважно до кінця 1900-х рр., то тут інформація, зібрана Федором Титовим, обмежується здебільшого кількома реченнями або побіжними бібліографічними посиланнями (зауважимо також, що зі зрозумілих причин у зазначеній колекції немає відомостей

¹ Автор висловлює щире вдячність за сприяння у архівних студіях, здійснених на початковому етапі роботи на енциклопедію «Київська духовна академія в іменах: 1819–1924», директору Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського Любові Дубровній та завідувачу відділу фондів рукописної спадщини Інституту рукопису Ользі Степченко.

про студентів останніх років діяльності КДА та КПБА). Крім того, як свідчать матеріали фонду Титова, далеко не всі випускники однаково відповідально поставилися до заповнення анкет; дехто намагався приховувати або завуальювати «незручні» відомості тощо. Тож, попри всю історичну значущість збережених матеріалів, перебільшувати їхній інформаційний потенціал не доводилось.

Безпосереднім результатом роботи над енциклопедією «Київська духовна академія в іменах: 1819–1924» стала підготовка до друку 648 біографічних статей, супроводжуваних докладним архівно-бібліографічним апаратом¹. У процесі наукового редагування статей було дотримано принципу максимальної уніфікації їхньої структури та логіки викладу матеріалу. 441 біографічна стаття містить фотоілюстративний матеріал (його важливими джерелами слугували випускні альбоми студентів КДА початку ХХ ст. та зображення випускників і діячів КДА, що зберігаються у фонді Титова).

У біографічній частині кожної зі статей подано відомості про особу та її життєвий шлях (за такою схемою: прізвище, ім'я та по батькові українською і російською мовами, якою велося навчання, і діловодство у КДА, для іноземців – також рідною мовою²; дати народження та смерті, за необхідності – за «старим» (юліанським) і «новим» (григоріанським) стилями; загальна атрибуція особи та її причетності до КДА; місце народження із зазначенням колишньої та сучасної адміністративної належності; всі щаблі освіти; теми захищених випускних творів та дисертацій, відомості про рецензентів і опонентів; здобуті наукові ступені та вчені звання; місця служби чи церковного служіння; посади; вияви професійної та громадської активності; нагороди та відзнаки; обставини і місце смерті; місце поховання тощо). Далі схарактеризовано основні напрями та результати творчості особи; надано загальну оцінку її діяльності (з урахуванням характеристик сучасників і, за наявності, дослідників). Автори статей намагалися максимально точно відтворювати датування подій. Дати до 1 березня 1918 р. подано за старим стилем. Назви дипломних і дисертаційних робіт, книг, статей тощо передано мовою оригіналу (за потреби – з українським перекладом); те саме стосується цитування джерел.

Бібліографічну частину статей структуровано за рубриками: основні твори (перелік та опис головних друківаних праць особи); архіви (назви архівних установ і номери фондів, у яких зберігаються документи,

¹ Енциклопедичні статті розташовано за алфавітом. Статті, присвячені особам, що належали до чернецтва, зокрема й церковним ієрархам, подано за їхніми чернечими іменами.

² В осіб, що належали до чорного духовенства, першим вказано чернече ім'я. У подальшому тексті статті особу позначено ініціалом за чернечим ім'ям або прізвищем (для світських осіб).

рукописи, листування особи); опубліковані джерела (документи, некрологи, автобіографії, спогади, епістолярій тощо); література (бібліографічний перелік та опис праць, що містять відомості про життя і творчість особи). Джерела, зазначені у бібліографічній частині статті, подано за хронологічним принципом. Уживані в біографічній та бібліографічній частинах статей скорочення вміщено у відповідному переліку. Для зручності читача перелік скорочень включено до обох томів енциклопедії.

Поряд із біографічними статтями перший том енциклопедії містить передмову відповідального редактора В'ячеслава Брюховецького¹ та підготовлені автором цих рядків загальний нарис історії КДА (із відповідно підібраним фотоілюстративним матеріалом)² і статтю, яка висвітлює задум і зміст видання, особливості його структури та подання матеріалу³. Другий том енциклопедії супроводжено підготовленими упорядником додатками: списками канонізованих діячів КДА та її випускників; митрополитів Київських і Галицьких, патронів КДА; ректорів КДА; викладачів КДА; вихованців КДА і КПБА; єпископів Православних Церков, які навчалися чи викладали у КДА та КПБА.

Слід зазначити, що енциклопедія «Київська духовна академія в іменах: 1819–1924» є першим науковим виданням, що у систематизованому й цілісному вигляді репрезентує життєвий шлях і творчу спадщину найвидатніших діячів КДА. Життя і творчість значної частини осіб, яким присвячено енциклопедичні статті, досі не були предметом наукового дослідження. Що ж до тих діячів, чию біографію вважають більш-менш відомою, то здійснені в рамках роботи над енциклопедією біографічні, архівні та бібліографічні студії дали змогу суттєво доповнити й уточнити наявні знання, а також виправити численні помилки, усталені в літературі впродовж подеколи багатьох десятиліть. Не типовий, погодьмося, випадок для енциклопедичних видань, що мають підсумовувати й узагальнювати наявне знання, замість проводити цілі «розслідування» (подекуди майже детективні) й репрезентувати знання нове...

Одним із найголовніших наукових результатів виконаного енциклопедичного проекту є спростування застарілих історіографічних уявлень про Київську Академію XIX – початку XX ст. як «твердиню російської націоналістичної реакції й україножерства»⁴ (цей аспект здійсненого

¹ Див.: Брюховецький В. І. Заповнення лакуни // Київська духовна академія в іменах: 1819–1924. – Т. 1: А–К. – С. 6–8.

² Див.: Ткачук М. А. Київська духовна академія (1819–1924): сторінками історії // Там само. – С. 9–55.

³ Див.: Ткачук М. А. Про задум і зміст цієї енциклопедії // Там само. – С. 56–62.

⁴ Дорошенко Д. І. Православна Церква в минулому й сучасному житті українського народу. – Берлін, 1940. – С. 43.

дослідження слушно наголошено у згаданій вище передмові В. С. Брюхо-вещького). Звісно, серед вихованців і викладачів КДА не бракувало ані апологетів «руського мира», ані завзятих українофобів, однак і подвижників української культури й українського національного руху з-поміж них виявилось чимало. Переконатися в цьому читачі енциклопедії зможуть, ознайомившись зі статтями, присвяченими Костянтиніві Думитрашку (1814–1886), Феофанові Лебединцеву (1828–1888), Сергієві Грушевському (батькові Михайла Грушевського, 1830–1901), Павлові Житецькому (1837–1911), Іванові Нечую-Левицькому (1838–1918), Григорієві Маркевичу (1849–1923), Афанасієві Неселовському (1866–1932), Олександрові Лотоцькому (1870–1939), Василеві Біднову (1874–1935), Володимирові Дурдуківському (1874–1938), Олександрові Кошицю (1875–1944), Володимирові Барвінку (1879–1943), Іванові Власовському (1883–1969), Пилипові Козицькому (1893–1960), Миколі Хомичевському (Борис Тен, 1897–1983) та ін. Серед вихованців КДА було також чимало видатних діячів українського церковного руху пореволюційних років. Доволі прикметно, що з семи членів Українського Священного Синоду, призначеного наказом Директорії Української Народної Республіки на чолі з Симоном Петлюрою від 8 жовтня 1919 р., шестеро – випускники КДА: архієпископ Агапіт (Вишневський, 1867–1923), протоієреї Юхим Сіцинський (1859–1937) та Василь Липківський (1864–1937), священники Павло Погорілко (1869 – р. с. невід.) та Макарій Крамаренко (1870–1937) ¹, професор Василь Біднов (1874–1935) ². Так само очевидним є провід вихованців Київської духовної академії й у творенні Української Автокефальної Православної Церкви (1921): достатньо назвати імена ідеолога української церковної автокефалії Володимира Чехівського (1876–1937), першого очільника УАПЦ митрополита Василя Липківського, її ієрархів Нестора Шараївського (1862–1929), Петра Тарнавського (1873–1938), Костянтина Малюшкевича (1890–1937), Йосифа Оксіюка (1894–1991) та Максима Задвірняка (1892–1938), у свідомості яких прагнення до незалежної соборноправної Української Православної Церкви взяло гору над прищепленою в академічні роки богословською обізнаністю й спонукало вдатися до неканонічних висвят.

У результаті виконання енциклопедичного проекту було з'ясовано вагому роль вихованців Київської духовної академії у розвитку Помісного Православ'я та реконструйовано біографії понад двохсот ієрархів (у т. ч. предстоятелів) Помісних Православних Церков – Антіохійської,

¹ З 1925 р. – єпископ «Соборно-Єпископської Церкви».

² Див.: Наказ Директорії Української Республіки (по Міністерству сповідань) від 8 жовтня 1919 року // Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Документи і матеріали: У 2 т. (3 ч.). – Т. 1 / Упоряд. В. Верстюк (керівник) та ін. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2006. – С. 601.

Болгарської, Грузинської, Сербської, Румунської, Польської, Константинопольської та ін. Крім того, вагоме місце в енциклопедії належить церковним і світським діячам, науковцям, освітянам, літераторам, митцям тощо, які збагатили культурні надбання не лише різних країн, а й континентів.

Одним із важливих результатів проекту є укладання життєписів 42 вихованців і викладачів КДА, канонізованих Православними Церквами. 3-поміж них – подвижники віри XIX–XX ст. (зокрема святителі Мелетій (Леонтович), Інокентій (Борисов), Філарет (Амфітеатров), Феофан Затворник (Говоров), Рафаїл (Ававіні), преподобний Симеон Дайбабський), а також переважно священномученики і священносповідники, знищені в буремному «червоному столітті». У багатьох випадках відшукані й опрацьовані у процесі роботи над енциклопедією архівні документи дали змогу висвітлити обставини їхнього життя і трагічної загибелі, а разом і привідкрити вражаючу картину масового знищення колишніх професорів і вихованців КДА–КПБА репресивними радянськими органами.

Звісно, далеко не все із задуманого вдалося втілити у вкрай стислі терміни, відведені на реалізацію проекту. Поза увагою авторів лишилося чимало доволі цікавих постатей, писати про які нині немає змоги за браком надійних джерел. Так само «поза кадром» залишилися численні сюжети стосовно «дійових осіб» цього видання, недоречні для розгляду в форматі енциклопедії. Ці прогалини сподіваємося надолужити у подальших публікаціях, присвячених КДА та її діячам.

Загалом важливо зазначити, що науково значущі результати, отримані під час роботи над енциклопедичним проектом «Київська духовна академія в іменах: 1819–1924», здатні прислужитися справі реконструкції цілісної інституційної історії КДА, до сьогодні дослідженої лише на фрагментарному рівні, адже вони суттєво примножують і уточнюють сучасні знання не лише про життя і творчість окремих діячів, а й про зміст і специфіку київської духовно-академічної традиції. Вводячи до наукового обігу значну кількість архівних документів і матеріалів, автори й виконавці проекту суттєво посприяли оновленню джерельної бази вивчення історії та спадщини КДА, а також студій з історії Церкви та загалом освіти і культури XIX–XX ст.

Тож сподіваємося, що значне розширення спектра видатних чи неординарних імен, пов'язаних із діяльністю КДА, здійснене авторським колективом, сприятиме активізації дослідницьких зусиль у вивченні її історії та спадщини, стимулюватиме до розгляду як окреслених, так і нових тем. Маємо надію, що енциклопедія «Київська духовна академія в іменах: 1819–1924» зацікавить не тільки фахівців, а й широкий читацький загал, і реалізує свій не лише науковий, а й великий культурно-просвітницький і виховний потенціал.

І насамкінець... Цей проект ніколи не відбувся би без його головного ініціатора і промотора В'ячеслава Брюховецького, особисто долученого до підготовки енциклопедії на всіх етапах; він не відбувся би без виснажливої та натхненної праці авторів, без копіткої повсякденної науково-допоміжної роботи долучених до проекту співробітників, аспірантів і студентів НаУКМА, без фінансової підтримки Міжнародного Благодійного Фонду відродження Києво-Могилянської академії та численних спонсорів, без терплячої праці співробітників Видавничого дому «Києво-Могилянська академія», які опікувалися довидавничою підготовкою енциклопедії, без дружньої підтримки колег і рідних, без спільного розуміння всіма, хто поруч, значущості нашої спільної, зрештою, справи. Усім – щира і безмежна вдячність...